

STARA MOLITVA VJERNIKA U HVARSKOJ BISKUPIJI

Opći povijesni pregled¹

Svjedočanstvo o primjeni Pavlove preporuke (usp. 1 Tim 2, 1—2) — koja bi bila praizvor za sveopću molitvu ili molitvu vjernika — nalazimo već krajem I. st. u poslanici pape Klementa Rimskog Korinćanima. Polovicom II. st. sv. Justin izvješćuje kako poslije biskupove homilije na nedjeljnom bogoslužju svi ustaju i mole za sebe, za krštenike i za sve druge gdje god se nalazili. Euhologij egipatskog biskupa Serapiona (339—362) donosi obrazac ove molitve, u kojoj su prošnje za Crkvu, za biskupa, za puk, za katekumene, za bolesnike. Đakon bi nazočne pozivao na molitvu te iznosio nakane na koje bi zajednica odgovarala *Kyrie eleison*, a celebrant bi zaključio oracijom. Po svjedočanstvu hodačasnice Heterije (oko 400) isto se običavalo i u Sv. zemlji. Pod utjecajem istočnih liturgija ta je molitva dobila litanijски oblik.

Sveopća molitva rabila se u Rimu još za pape Feliksa II. (483-492). Poslije pak o njoj nema nikakva spomena. Njegov nasljednik Gelazije I. (492—496) čini se da je ukinuo takvu sveopću molitvu i uveo litanijски oblik u *Kyrie* — od čega je ostatak na početku mise — slijedeći istočni način izmjenične molitve zaređenih službenika i vjernika. Njegov se obrazac sastoji od 18 zaziva na koje se odgovara *Kyrie eleison*. Već od VI. st. sve do najnovije liturgijske obnove (1969) na ofertoriju nalazimo usamljeni svećenikov poziv *Oremus*, koji je preostao od poziva na sveopću molitvu.

Nestankom molitve vjernika iz rimske liturgije — izuzevši na Veliki petak — nije joj se posve zameo trag. Bila se zadržala u galikanskoj liturgiji, koja u VII. st. ima *preces* poslije homilije. Međutim, kad je u Galiju uveden rimski obred, nestalo je i ove litanije, ali se sačuvala u propovijedi. Na sjeveru Europe, poslije opće ispovijedi, još je u XII. st. svećenik pozivao vjernike da se mole za vladare i crkvene poglavare, za svećenstvo, za redovnike, za posvećene djevice, za hodočasnike, putnike i sužnjeve, za mir, protiv kuge te za bolesnike i mrtve.

¹ Za cijeli ovaj pregled usp. J. A. JUNGSMANN, *Missarum sollemnia* I, Torino 1953, passim, osobito str. 385 — 393; D. KNIEWALD, *Liturgika*, Zagreb 1937, str. 237. S obzirom na strukturu molitve vjernika razlikujemo: a) **litanijски oblik**, kao ovaj o kojemu je riječ; b) **ekshortacijski oblik**, poziv i duža nakana te oracija, kao na V. Petak; c) **responzorijski**, gdje su V. i R. samostalni, nepovnljivi stihovi kao oni poslije litanija ili *Preces* u časlovu. Udio predstojnika i puka je različit! — Dobar prikaz o molitvi vjernika nalazi se u J. GÉLINEAU, *Pastoralna teologija liturgijskih slavlja*, Zagreb 1973, str. 239 — 251.

Molitva vjernika kod nas

S ovim običajem, koji je vladao u općoj Crkvi, povezan je i najstariji poznati podatak o molitvi vjernika u hvarskoj biskupiji. Naime, 18. ožujka 1228. godine postavljeni su uvjeti za osnivanje bratovštine u crkvi Splitske na Braču, te se, među ostalim, nalazi i ovo: »Svake će nedjelje dušobrišnik s pukom u crkvi Splitske izmoliti molitve za papu, hrvatsko-ugarskog kralja, biskupa i za ostalo svećenstvo«.²

S obzirom na objekt ovih prošnja zaključujemo da je riječ o pohvalama (*laudes*) koje su se pjevale u počast crkvenim i državnim vlastima. Bile su hvalbeno - molitvenskog karaktera, a sadržajno su slične molitvi vjernika. U XIII. st. — kad imamo spomen o prakticiranju ovih molitava na Braču — taj običaj nalazimo u Trogiru, Dubrovniku i Splitu. U ovom su se gradu na Božić, Uskrs, sv. Duju i sv. Petra pjevale *Laudes* papi, duždu, vladi, nadbiskupu, generalnom providuru, splitskom knezu, kaštelanu, kanonicima, sucima, plemićima i cijelom splitskom puku.³ U Zadru se te aklamacije rabe već početkom XII. st. za kralja Kolomana, a uvedene su još za vladanje istočnih careva.⁴ Kako piše brački kroničar Vicko Prodić (1662), osnutak biskupije u Hvaru i vikarijata u Nerežišćima na Braču (XII. st.) bio je uzrokom »da su otišle u zaborav *laudes*, koje su se o božićnim i uskrsnim svečanostima pjevale u okolnim gradovima, kao i druge crkvene ceremonije, koje je kler obavljao u počast svjetovnog magistrata, a također i sudaca, kad su bili nazočni na službi Božjoj. Izgubio se običaj zbog nedovoljne pomnje onih, koji su se imali za to brinuti«.⁵

U liturgiji, kao i u cijelom javnom životu primorske Hrvatske, bio je nazočan grčki utjecaj, premda je to područje romanizirano prije doseljenja Hrvata. »U vrijeme kad su Hrvati došli u novu domovinu, grčko-bizantski utjecaj u ovim stranama još je više ojačao«.⁶ Taj se utjecaj širio na Hrvate iz gradova i otoka, koji su 812. godine pripali »temi Dalmacije«. Činjenica je da neki crkveni pučki napjevi južnohrvatskih otoka neodoljivo podsjećaju na one iz istočne liturgije. U njoj postoje 4 responzorne molitve (»jektenija«) između prezbitera ili đakona i puka, koji na prošnje odgovara *Gospodi pomiluj* ili *Podaj Gospodi*.⁷ Jektenija na početku liturgije sv. Ivana Zlatoustoga ima nakane za Crkvu, crkvene poglavare i redove, sve vjernike, za dotično mjesto i za sve koji u njemu žive, za pogodno vrijeme i urod plodova zemlje itd. Poslije evanđelja u istoj liturgiji obraća se svećenik Gospodinu Bogu moleći ga da usliši prošnje koje zatim

² D. VRSALOVIĆ, *Povijest otoka Brača*, Supetar 1968, str. 128.

³ I. OSTOJIĆ, *Metropolitanski kaptol u Splitu*, Zagreb 1975, str. 30, 171.

⁴ C. F. BIANCHI, *Zara cristiana I*, Zara 1877, str. 537.

⁵ A. JUTRONIĆ, *Vicko Prodić i njegova »Cronica dell' isola della Brazza«*, u *Starine JAZU*, 45, Zagreb 1955, str. 372, No. 87.

⁶ J. ŠETKA, *Hrvatska kršćanska terminologija*, Split 1976, str. 10.

⁷ KNIEWALD, nav. dj., str. 61.

slijede, a nakane su u njima slične već navedenima. U našim krajevima rabio se grčki jezik i grčki obred u bogoslužju,⁸ a dosta dugo zadržale su se neke istočne liturgijske funkcije.⁹

Istočni je elemenat i u tradiciji koju su sa sobom donijeli Metodovi učenici. Drži se naime da su oni osnovali glagoljaški samostan u Poveljima na Braču.¹⁰ Iz Povaljske listine vidi se da je 1184. godine bila ista crkvena i politička vlast za Brač i Hvar.¹¹ To znači da je u cijeloj biskupiji moglo biti istočnih utjecaja; ali koliko, može se samo nagađati, jer pravih dokaza nema.

Koliko je do sada poznato, molitva vjernika s početnim zazivom *Bože, daj mir i jedinstvo*, osim u hvarskoj biskupiji, postojala je još u Trogiru, Segetu i Kaštelima.¹² Na Braču se ona isključivo molila u sušno vrijeme za kišu. Da se za istu svrhu općenito rabila u drugim biskupijama našeg priobalnog pojasa, vjerojatno bi bila tiskana u lekcionaru o. Petra Kneževića, koji je bio namijenjen za te biskupije. Međutim, u svim trima njegovim izdanjima »za isprositi kišu« u vrijeme suše predviđaju se samo litanije Svih svetih s odgovarajućim versikulima i molitvama.¹³

Napomenimo da se molitva vjernika nije prakticirala u svim bračkim župama. U Bolu se nije rabila, možda stoga što su dominikanci imali svoju liturgiju. Sumartin nije bio povezan s običajima Brača i Hvara, jer su stanovnici iz Bosne, Hercegovine i makarskog zaleđa, predvođeni franjevcima, doselili 11. studenog 1646. godine pa su zadržali običaje svoga kraja. Prema usmenom saopćenju Dr. Ivana Ostojića, ni u Poveljima ona nije postojala — barem ne u novije vrijeme — što se daje razumjeti, jer je mjesto naseljeno izbjeglicama ispod turskog jarma te nije bilo povezano s bračkom liturgijskom tradicijom.

⁸ Npr. u Zadru: u katedrali još krajem XII. st., a u crkvi sv. Platona sve do kraja XIII. st. Usp. BIANCHI, nav. dj., str. 131.

⁹ Otpisom Sv. kongregacije obreda od 6. XII. 1890. u našim je stranama ukinut istočni obred blagoslova vode o blagdanu Bogojavljenja s obrazloženjem: »Utpote omnino proprius Graecae Ecclesiae, atque ab indole latini ritus plane alienus«. Usp. *Benedictio aquae in vigilia vel in festo Epiphaniae Domini*, Sebenici 1892, str. 3.

¹⁰ OSTOJIC, *Benediktinci u Hrvatskoj II*, Split 1964, str. 12 — 14.

¹¹ ISTI, *Benediktinska opatija u Poveljima na otoku Braču*, Split 1934, str. 31 — 32; *Povlja — povijesni prikaz*, Split 1968, str. 49.

¹² A. ZANINOVIĆ, *Bože, daj mir i jedinstvo*, u *Sv. Cecilija* 3/1929, str. 102 — 107. (Umoljavaju se cij. čitatelji, ako znaju da je postojala i u drugim mjestima, neka to jave piscu).

— U vezi s ustoličenjem sadašnjeg zadarskog nadbiskupa piše *Glas Koncila* (br. 3. od 8. II. 1970., str. 9.): »Molitva vjernih te večeri bila je stara izvorna molitva koja se u Zadru pjevala u 17. st. To je molitva za cijelu Crkvu, za Zadar, za otoke, za Kotare, za hrvatski narod, za radnike i seljake, za kršćane 'bilo s koje svita strane', za mir među narodima, za jedinstvo svih naroda.«

¹³ *Pisctole i evangelja priko svega godiscta* (priredio o. P. KNEŽEVIĆ), Mleci 1773, str. 266 — 267; Rim 1840, str. 214; Split — Zadar 1857, str. 299 — 300.

Tekst s komentarom¹⁴

Najstariji poznati prijepisi teksta datiraju iz XVIII. st. Ovdje ćemo donijeti onaj iz Brusja na Hvaru,¹⁵ a onda paralelno uspoređivati zazive s inačicama iz drugih župa u biskupiji.¹⁶ Zanimljivo je da su tekstovi s Hvara i Visa zapravo isti obrazac po broju i rasporedu zaziva, dok toga na Braču nema. Ističemo da je dobar dio ovih kratkih i srdačnih zaziva direktno uzet iz psalama ili se na njima nadahnjuje, što će biti napomenuto kod pojedinih zaziva.

Tekst

1. *Bože, daj mir i jedinstvo : u svetoj Crikvi karstjanskoj.*
R.: Isuse, pomiluj nas.
2. *I ne daj da ti izgine : didina tvoja.*
3. *Ti daj, Bože, dobiće : prisvitloj gospodi mletaškoj.*
4. *Čin da se od nas odvrati : rasaržba tvoja.*
5. *Ne pristani se, Bože : za nas arvati.*
6. *I onim daj dobiće : ki se za nas arvu.*
7. *Da ne reku pogani : gdi njim je Bog njih.*
8. *Slobodi nas i brani : oda svake nevolje.*
9. *Pogledaj na nas, Bože : i pomiluj nas.*
10. *Svi smo ti prigrišili : pozri pokru našu.*
11. *Vapjenje puka tvoga : usliši, Bože.*
12. *Da sasvim iskoreni : narode suprotivne.*
13. *Slobodi zemlju svetu : od ruk poganskih.*
14. *Čuvaj nas od pomora : rati i glada.*
15. *Daj pokoj dušam virnim : koje su priminule.*
16. *Hotij njim pokoj dati : i svitla pribivanja.*

¹⁴ Objelodanjeni su tekstovi i napjevi: a) tekst **Za isprositi dažd**, u **Zbirka svetih molitava** (priredio N. MILIČEVIĆ), Blaca na Braču 1895, str. 5—8; b) hrvatski tekst iz Grablja na Hvaru i latinski iz katedrale u Hvaru te oba napjeva, a također one iz Staroga grada i Dola na Hvaru (ZANINOVIC, nav. dj.); c) tekst i napjev iz Nerežišća na Braču (I. BABAROVIC, **Zazivi za dažd**, u **Sv. Cecilija** 3/1940, str. 57—58); d) prerađeni tekst iz Brusja na Hvaru objavljen je u **Misni priručnik za nedjelje i blagdane**, Zagreb 1965, str. 17—18. Napjev je iz istog mjesta, a prihvatila ga je Biskupska konferencija na prijedlog Mo Albe Vidakovića. Prema pismenom saopćenju dra Martina Kirigina OSB, isti je napjev i u Mircima na Braču.

¹⁵ ŽGANEC — MILIČIĆ, **Glagoljaška baština Brusja**, tekst se nalazi u rukopisu, str. 29.

¹⁶ Kad sam prikupljao materijal u vezi s ovom temom, pismeno sam se obratio na 31 župski ured u hvarskoj biskupiji. Dobio sam 21 odgovor. I ovom se prigodom svima zahvaljujem na susretljivosti. Podatke, koje navodim o pojedinim župama, crpim iz izvještaja dotičnih župnika. Također mi je dužnost zahvaliti sveć. hvarske biskupije Don Anti Miličiću, koji je rado pročitao ovaj rad u rukopisu i dao mi korisne savjete.

Tekst s komentarom¹⁴

Najstariji poznati prijepisi teksta datiraju iz XVIII. st. Ovdje ćemo donijeti onaj iz Brusja na Hvaru,¹⁵ a onda paralelno uspoređivati zazive s inačicama iz drugih župa u biskupiji.¹⁶ Zanimljivo je da su tekstovi s Hvara i Visa zapravo isti obrazac po broju i rasporedu zaziva, dok toga na Braču nema. Ističemo da je dobar dio ovih kratkih i srdačnih zaziva direktno uzet iz psalama ili se na njima nadahnjuje, što će biti napomenuto kod pojedinih zaziva.

Tekst

1. *Bože, daj mir i jedinstvo : u svetoj Crikvi karstjanskoj.*
R.: *Isuse, pomiluj nas.*
2. *I ne daj da ti izgine : didina tvoja.*
3. *Ti daj, Bože, dobiće : prisvitloj gospodi mletaškoj.*
4. *Čin da se od nas odvrati : rasaržba tvoja.*
5. *Ne pristani se, Bože : za nas arvati.*
6. *I onim daj dobiće : ki se za nas arvu.*
7. *Da ne reku pogani : gdi njim je Bog njih.*
8. *Slobodi nas i brani : oda svake nevolje.*
9. *Pogledaj na nas, Bože : i pomiluj nas.*
10. *Svi smo ti prigrišili : pozri pokru našu.*
11. *Vapjenje puka tvoga : usliši, Bože.*
12. *Da sasvim iskoreni : narode suprotivne.*
13. *Slobodi zemlju svetu : od ruk poganskih.*
14. *Čuvaj nas od pomora : rati i glada.*
15. *Daj pokoj dušam virnim : koje su priminule.*
16. *Hotij njim pokoj dati : i svitla pribivanja.*

¹⁴ Objelodanjeni su tekstovi i napjevi: a) tekst **Za isprositi dažd**, u **Zbirka svetih molitava** (priredio N. MILIČEVIĆ), Blaca na Braču 1895, str. 5—8; b) hrvatski tekst iz Grablja na Hvaru i latinski iz katedrale u Hvaru te oba napjeva, a također one iz Staroga grada i Dola na Hvaru (ZANINOVIĆ, nav. dj.); c) tekst i napjev iz Nerežišća na Braču (I. BABAROVIĆ, **Zazivi za dažd**, u **Sv. Cecilija** 3/1940, str. 57—58); d) prerađeni tekst iz Brusja na Hvaru objavljen je u **Misni priručnik za nedjelje i blagdane**, Zagreb 1965, str. 17—18. Napjev je iz istog mjesta, a prihvatila ga je Biskupska konferencija na prijedlog Mo Albe Vidakovića. Prema pismenom saopćenju dra Martina Kirigina OSB, isti je napjev i u Mircima na Braču.

¹⁵ ŽGANEC — MILIČIĆ, **Glagoljaška baština Brusja**, tekst se nalazi u rukopisu, str. 29.

¹⁶ Kad sam prikupljao materijal u vezi s ovom temom, pismeno sam se obratio na 31 župski ured u hvarskoj biskupiji. Dobio sam 21 odgovor. I ovom se prigodom svima zahvaljujem na susretljivosti. Podatke, koje navodim o pojedinim župama, crpim iz izvještaja dotičnih župnika. Također mi je dužnost zahvaliti sveć. hvarske biskupije Don Anti Miličiću, koji je rado pročitao ovaj rad u rukopisu i dao mi korisne savjete.

narod. U rukopisu iz Vrisnika (1937) ovaj zaziv glasi: *Ti upravljaj, Bože, hrvatskim vladanjem*. Prošnja za crkvenu vlast — za papu — postoji u Sućurju, Hvaru i Komiži te u Splitskoj i u Visu, samo u novijim pri-jepisima.

4. *Rasrdžba* — ta riječ dolazi u književnosti od XVI. — XVIII. st. kod dubrovačkih i ostalih južnohrvatskih pisaca.¹⁹ Ovaj arhaizam općenito je izmijenjen u *srdžbu*. Kod ove prošnje autor se nadahnuo na Ps 37, 8a: »Stišaj svoj gnjev i ostavi se srdžbe«, odnosno na Ps 85, 5b: »Odbaci zlo-volju prema nama.« Usp. još Ps 6, 2; 38, 2.

5. i 6. Ova su dva zaziva u međusobnoj vezi. U stilu starozavjetnih Izraelaca (usp. Neh 4, 14; 2 Mak 10, 38; 15, 27; Ps 68, 29) moli se Boga da bude na našoj strani u ratu: neka se ne prestane za nas boriti (hrvati) i nek dade pobjedu onima koji se za nas bore. Dok su po Hvaru i Visu ova dva zaziva redovita, na Braču pak ima župa u kojima se spominje samo drugi zaziv, a prvi je ovako prerađen: *Arvi se za nas, Gospodine, i pomiluj nas* (Postira) ili: *Bože, ti arvi se za nas* (Dračevica). U vrlo starim bračkim župama Nerežišćima i Praznicama ne nalazimo ova dva zaziva.

7. Stih je doslovno uzet iz Ps 79, 10, a ponavlja se u Ps 115, 2; također kod Jolea 2, 17. Genitiv množine *njih* jest arhaizam. *Njihov* se javlja tek u prvoj polovici XVII. st., ali se *njih* i poslije često nađe, kad je *njihov* bilo već u običaju.²⁰

8. Na Hvaru i Visu ovaj zaziv susrećemo redovito, a na Braču samo negdje i to: »*Oslobodi nas, Gospodine, od svakog zla*. Molba se idejno oslanja na Ps 25, 22: »Izbavi, Bože, Izraela iz sviju tjeskoba njegovih«, odnosno na Ps 34, 20: »Mnoge nevolje ima pravednik, ali ga Gospodin od svih izbavlja«.

9. Nalazi se u svakoj župi, a uzet je iz Biblije, s razlikom što je u njoj molba u jednini, a u našoj molitvi u množini. Usp. Ps 25, 16a; isto Ps 86, 16a.

10 *Prigrišiti*, mjesto *sagriješiti*, nalazi se kod Marulića i Hektorovića.²¹ *Pozri* je stara riječ. Drugdje redovito susrećemo primi, pa i u drugim starim prijepisima kojim raspolažemo. Ovaj se zaziv tematski nadovezuje na svetopisamsku molitvu: »Čuj, Gospodine i smiluj se, jer smo sagriješili pred tobom« (Bar 3, 2).

11. Osim po župama otoka Hvara i Visa, na Braču molbu nalazimo u Splitskoj — oba prijepisa, Dračevici, D. Humcu i Praznicama. Vrlo je sličan stih iz Ps 102, 2: »Gospodine, usliši molitvu moju i vapaj moj k tebi da dođe.«

12. Ovo podsjeća na neka mjesta Starog Zavjeta (usp. Ps 69, 25—26; Ps 79, 6 — isto Jr 10, 25; Ps 143, 12; Sir 36, 8b—9), gdje se traži potpuno uništenje narodnih i Božjih neprijatelja. U nekim drugim verzijama to je

¹⁹ Isto, 56, Zgb. 1953, str. 258.

²⁰ Isto, VIII, Zgb. 1917 — 1922, str. 282.

²¹ Isto, XI, Zgb. 1935, str. 526.

ispravljeno, kao protivno duhu Evandjelja, u *za svim prosvitli* (Grablje) ili *illumina* (Hvar — latinski tekst). Na posve snošljiv način ovo je izraženo u starom rukopisu Splitske: *Narod neprijateljski, Bože, od nas odvrati*.

13. Ovaj nam zaziv pruža jednu indiciju o starini naše molitve vjernika. Odmah nam dolazi asocijacija na križarske ratove (1096—1254), ali ova prošnja može biti izraz i kasnijih vremena, sve dok su naši kršćani osjećali tugu što ne mogu hodočastiti u Sv. zemlju. U nekim bračkim župama (D. Humac, Dračevica, Postira) mjesto *zemlju svetu* kaže se *sva mjesta kršćanska*, što ima širu primjenu, jer se može odnositi na sva naselja diljem domovine koja su bila pod Turcima. I Marulić u »Molitvi suprotiva Turkom« obraća se Bogu molitvom: »Rači se smiliti, slomi mač poganski, ne daj pogubiti ostatak karstjanski«. ²²

14. Ova tri zla, od kojih u litanijama Svih svetih molimo da nas Bog očuva, nalazimo zajedno spomenuta kod Jeremije na više mjesta (14, 12c; 21, 9; 24, 10; 27, 13; 42, 17. 22). Ovdje se ističe arhaizam *rati* (kao smrti, ž. r.). Neke bračke župe (Postira, Dračevica, Praznica) imaju ovako formuliranu ovu prošnju: *Odnesi, Gospodine, kugu, glad i rat (mač) od mistih kršćanskih*.

15. i 16. Prerađena molitva *Pokoj vječni* iz apokrifa (4 Ezr 2, 34—35) koja je ušla u liturgiju za pokojne. Kad smo na pokojnicima, spomenimo ovdje zaziv koji susrećemo na Braču: *Bože, koji su preminuli braneći vjeru svetu tvoju, daj im pokoj i svijetla prebivališta*. Oni koji su poginuli za vjeru ne moraju biti samo križari. U obzir također dolaze svi oni koji su izgubili živote u borbi s Turcima, premda — osim napada na Hvar (1571) — područje hvarske biskupije nije od njih znatnije stradalo. Ovaj zaziv nalazimo u D. Humcu prekrizhen i ispravljen u *koji su preminuli u vjeri svetoj tvojoj*. To se dogodilo kad je postalo bespredmetno govoriti o palima u ratu za vjeru. Tako izmijenjen zaziv nalazimo i u Nerežišćima, što nam svjedoči da se tekst ovih prošnja nije smatrao nepovredivim, nego se mogao mijenjati prema konkretnim okolnostima.

17. *Raščini* dolazi od XV. st. ²³ U nekim je prijepisima tako ostalo, dok je u većini izmijenjeno u *razruši*. Ovdje je u riječi *većanja* uporno održan arhaizam *e*, tako da su krivo shvaćali kao »veličanja«. U Vrisniku glasi *uznošenja*. Prošnja se temelji na objavljenim riječima: »Gospodin razbija nakane pucima, mrsi namjere narodima« (Ps 33, 10). Zatim: »Nek se postide i smetu svi koji mi o glavi rade« (Ps 70, 3). Usp. još Jr 18, 19. 23.

18. Slična je prošnji 11. i temelji se na istome mjestu u psalmima. U nekim verzijama na Braču glasi: *Prišle k tebi, Bože, molitve naše*.

19. *Da za nas stane* u smislu: »stati u obranu, kao zatočnik u dvo-boju.« U Nerežišćima glasi ovako: *Uslišilo nas, Gospodine, milosrđe tvoje*. a u Splitskoj: *Smiluj se na nas, Gospodine, milosrđem svojim*. (Usp. Ps 51, 1).

²² ZANINOVIĆ, nav. dj., str. 105, bilj. 8.

²³ Rječnik JAZU, 56, Zgb. 1953, str. 367.

20. *Stražnik*, mjesto *stražar*, nalazimo kod Ranjine, Budinića, Vitaljića, Luke Bračanina itd.²¹ Na Braču jedino je u Splitskoj sličan zaziv: *Stražnik nam budi mistu i svoj daržavi i svemu cesarstvu*. U ostalim bračkim župama ovaj zaziv nalazimo stiliziran na više načina: *Budi, Gospodine, svrhu mista ovoga i svega kršćanstva* (Nerežišća, Dračevica), ili: *Pogledaj, Gospodine, svrhu . . .* (Postira).

21. Kao što s *Bože, daj mir i jedinstvo* počinju ove molbe, tako na ovaj način redovito završavaju, premda se na Braču nađe drukčije formulirano: *Da vira katoličanska, Gospodine, veseli se*. Ovdje je za Crkvu pridjev *katoličanska*, iako dotične župe u prvom zazivu imaju *kršćanska*. U Praznicama i Pučišćima je obratno te ovaj zaziv glasi: *Da puk kršćanski, Gospodine, veseli se*.

Na Braču se redovito pjevaju samo zazivi, jedino se u Splitskoj — novi prijepis — dodaje još verzikul i responzorij. U Selcima se neposredno poslije zazivâ dodavala molitva za kišu iz Rimskog misala. Na Hvaru su većinom slijedile ove tri molitve, samo što je u Sv. Nedjelji drukčiji raspored. Prva je po redu ova treća iz Brusja, a njoj se nadodaje još jedna molitva nepoznata porijekla.

U drugoj oraciji posljednja riječ *potarveni*²⁵ znači »zatrti«, a poslije je ispravljeno u *poniženi*. Prve dvije molitve imaju predložak u Rimskom misalu; prva iz mise *BDM Concede*, a druga *Contra paganos*. Trećoj nije mogao pronaći izvora ni o. Zanimović.

Već je istaknuto da su u svim župama otoka Hvara i Visa — koji su nekoć tvorili jednu komunu — isti zazivi, a ima ih 21, odnosno 22, ako je nadodana prošnja za papu. Na Braču je, međutim, drukčije. Svaka župa ima svoj raspored i broj zaziva, ali sve isto započinju i završavaju. Broj se zaziva kreće od 20 (Praznica) do 34 (Selca). Tekst tiskan u Blacima ima 29 zaziva. Ističemo da neke župe koje imaju po 2 prijepisa, nemaju u svakom isti broj zaziva (Pučišća 24:27, Splitska 26:28).

Navedimo ovdje još neke stihove iz molitava s Brača, koji se nisu mogli paralelno navesti s onima iz Hvara. Vrijedni su spomena, jer imaju izvor u Sv. pismu. To su: *Pogledaj na nas, Bože, i pomiluj nas* (usp. Ps 13, 4a; 27, 7). Nadalje: *Prosti nam, Gospodine, sve grijehe naše* (usp. Ps 25, 18b). Još: *Radi slave imena svoga usliši nas, Gospodine* (usp. Ps 79, 9).

Pošto su se na Braču ovi zazivi molili za kišu, obvezatno se nalazi: *Bože, daj dažja zemlji tvojoj*. To se opetovalo dvaput, negdje i tripot, višim i otegnutim pijevom. Zatim: *Zdrava dažja daj, Bože, puku tvomu* (Nerežišća, D. Humac). Ili pak: *Dobroga dažja daj, Bože, didini tvojoj* (Pučišća, Praznica). U Selcima opet: *litini tvojoj!*

Naglasak je bio na tim zazivima. U Splitskoj su ovako glasili: *Bože, daj dažja dobra zemlji tvojoj. Daj dažja plodna zemlji tvojoj. Natopi dažjom, Bože, baštinu tvoju*. S tim u vezi jest zaziv: *Ukloni Gospodine, sušu*

²¹ Isto, 69, Zgb. 1956, str. 707 — 708.

²⁵ U nekim se prijevodima nađe *satarveni*. Usp. L. TERZIĆ, *Pokripljenje umiruchi*, Mleci 1747, str. 297.

od mejaših naših (Puč., Praz.), dok se u Nerežišćima i Postirima pjevalo: *Straža anđelska bez pristanka neka čuva mejaše naše*. U Pučišćima je glasilo *kuće naše*, a netko je prekrizio i napisao *duše naše*. Protiv insekata: *Živinu svaku škodnu odvrati, Gospodine* (Ner., D. Humac). Nadalje: *Desnicom svetom tvojom blagoslovi i obrani vinograde naše* (D. Humac, Brač). Kako se vidi, vrlo je izražena briga za očuvanje usjeva i vinograda, jer je to pučanstvu bio glavni prihod u prošlim vremenima.

Kako bi ovaj prikaz bio potpun, treba istaknuti da je u Hvaru bio u porabi hrvatski tekst koji se pjevao na župskoj misi, a latinski na konventualnoj i pontifikalnoj misi sve do 1919. godine. Od tada je i na tim misama hrvatski. O. Zaninović²⁶ nagađa da je hrvatski tekst prijevod s latinskog. Međutim, dok hrvatski tekst ima stihove građene u ritmu napjeva, latinski je tekst gramatički točan, ali ritmički nespretan. Na primjer:

5. *Ne pristani se, Bože:
Za nas arvati.*

*Deus:
pugna pro nobis.*

6. *I onim daj dobiće:
Ki se za nas arvu.*

*Pugnantibus pro nobis, Domine:
dona victoriam.*

Dva stiha spaja u jedan:

15. *Daj pokoj dušam virnim:
koje su priminule.*

*Deus, in tua fide defunctis
dona requiem*

16. *Hotij im pokoj dati:
i svitla pribivanja.*

et lucidas mansiones.

Odgovori puka na zazive nisu svugdje jednaki. Na otoku Hvaru i Visu: *Isuse, pomiluj nas*; na Braču pak: *Gospodine, pomiluj nas*. U Visu stari rukopis ima: *Smiluj se nami, Gospodine, smiluj se nami*; a novi: *Isuse, pomiluj nas*.

Starina i naziv pojedinih prijepisa

Koliko nam je poznato, čini se da su dva najsatrija sačuvana prijepisa iz Brusja i Dola na Hvaru. Oba su nastala prije pada mletačke republike, kako se može razabrati iz prošnje u kojoj se moli za tu vlast. Sudeći po unutarnjim elementima arhaičnih riječi i teološki neispravljenih izraza, bruški je očito stariji. Prijepis iz Dola učinjen je poslije 1739. godine, jer se nalazi na nutarnjim stražnjim koricama evanđelistara, tiskanog te godine. Na koricama je drugi prijepis iz 1826. godine.²⁷

²⁶ ZANINOVIĆ, nav. dj., str. 103.

²⁷ Isto, str. 104, bilj. 3.

Vremenski bi zatim došao prvi prijepis iz Pučišća na Braču s naslovom *Per la Piova*, doduše bez datiranja, ali se po rukopisu može prepoznati bračkog povjesničara Andriju Ciccarelja, koji je župnikovao od 1975. do 1810. godine. Drugi, veći format *Pregliera per la Pioggia* ima nadnevak *Agosto 1821*.

Nerežiški tekst također nije datiran, ali ga je ispisao župski pomoćnik iz samog početka XIX. st. (1806—1826). Naslovljen je ovako: *Oratio canenda in Missa dicto Sanctus, pro Pluvia, aut Fame, et in quacumque alia necessitate*.²⁸ Drugi prijepis na nutarnjoj strani korica velikog graduala: *Molitva za koju mu drago potribu* nastao je u prvoj polovici XIX. st. Zaključujemo po talijanskom pravopisu kojim je pisan, jer novi — današnji — način pisanja latinice (slova s dijakritičnim znakovima) kod nas nije bio posve usvojen ni 1857. godine, premda je već bio proglašen.²⁹

Tekst iz Grablja na Hvaru, koji je o. Zaninović objavio, napisan je 1816. godine. To su: *Molbe koje se govore po svu Korizmu na misi pokli se reče Sanctus*.³⁰

Još Vis i Splitska imaju starije tekstove pisane talijanskom ortografijom. Onaj u Splitskoj ima naziv: *Pisma olli Didina koja se Canta u Zuarqui o veloj Misi za suaku potribu i za kissu*.

Prijepis *Ad petendam pluviam* u Donjem Humcu datiran je 1. veljače 1871. godine.

Ostali su prijepisi tekstova iz XX. st. te ih nećemo poimence ni spominjati. Ipak navedimo neke naslove: *Uzdasi za svaku potrebu* (Dračevica), *Vapaji* (Splitska), *Molitva za potrebe crkvene, osobito za kišu* (Milna), *Molitva koja se govori u korizmi preko sv. mise* (Komiža, Vrboska).

Mjesto ove molitve u liturgiji

Već se iz naslova nekih tekstova može vidjeti u koje doba liturgijske godine (korizma) ili u kojoj potrebi (za kišu) te preko kojeg dijela mise se ona pjevala. Kao što Hvar i Vis imaju zajednički obrazac ovih prošnja, tako im je zajedničko i to da su se molile u korizmi, većinom od nedjelje, ali u nekim mjestima — gdje je bila misa pjevana — i svaki dan.

Na Braču pak ova molitva nije imala karakter nekog liturgijskog vremena, nego je bila izraz molitve, za kišu u sušno vrijeme. Stoga se nije rabila samo u vrućim ljetnim mjesecima, nego čak i zimi ako je bila

²⁸ Usp. bilj. 14 c.

²⁹ U vezi s time priređivač IV. izdanja Kneževićeva lekcionara **Pisctole i evangelja priko svega godiscta**, Split — Zadar 1857, Predgovor, str. III., piše ovako: »Sctose tiče paka pravopisa, nisamse posudio izdatijih s' novim pravopisom, premda znađem dase sad upotriblja u pisanju, jerbo vechi dio stanovnika nepoznaje jošter novi pravopis, kojichese pod upravom pričestitoga Cesara Frane Joxipa I. raspruxiti po Dalmacih i znati do malo vrimena.«

³⁰ Usp. bilj. 12.

potrebna kiša. Zanimljivo je da se na Braču pjevalo još u korizmi jedino u Pučišćima. Nije isključeno da je to uveo koji župnik rodom s otoka Hvara.

I u izvanredno teškim prilikama (rat) vjernici hvarske biskupije obraćali su se Svevišnjemu ovim zazivima. Tako se na svim njezinim otocima ovo prakticiralo u doba I. svjetskog rata, preko cijele godine svake nedjelje i blagdana.³¹ Ordinarij je 1940. godine bio preporučio da se ove prošnje u cijeloj biskupiji pjevaju zbog ratne pogibelji.³²

Njezino mjesto u misi variralo je od prikazanja do pričesti. Pjevanje na prikazanju svakako je bilo više u duhu liturgije, a imalo je i svoju simboliku; naime, zajedno s žrtvenim darovima³³ prinosimo Gospodinu i prošnje. Iako stari rukopis u Nerežišćima bilježi da se ona moli preko kanona, pisac se ovog članka sjeća da se sve do 1965. godine pjevala na prikazanju. Tako je bilo i u Dračevici, Selcima, Komiži i Gdinju, a poslije *Sanctus* s prekidom preko pretvorbe pjevalo se u Pučišćima, Postirima, Svirčima i u Sv. Nedjelji. U Sućurju je imala mjesto između vjerovanja i prikazanja. U Milni se pak započinjala na prikazanju, a završavala poslije pretvorbe. Kuriozum je što stari rukopis iz Visa donosi: *Il seguente Cantico si canta tutti li giorni della Sagra Quadragesima alla Messa Maggiore tra l' Elevazione della Sagra Ostia e del Calice.*³⁴

Napomenimo još da su zazive redovito pjevali pjevači zborni i više-glasno, a odgovarao je puk. Molitve — gdje su se one prakticirale — izgovarao je pjevač; svećenik i nije mogao jer je molio kanon. Na Brusju je i napjev tih oracija drukčiji od svećeničkih.

Još jedan ostatak njezine primjene

Jungmann iznosi kako već oko 1300. godine u Parizu nalazimo običaj koji se do danas (pisano 1949) održao u mnogim francuskim biskupijama. Prigodom nedjeljnog bogoslužja, između evanđelja i vjerovanja, iznosi se niz molitvenih prošnja: za Crkvu i za kler, za državne vlasti, za dobročinitelje, za vojnike iz župe, za bolesnike i grešnike. Zatim slijedi Oče naš i Zdravo Marijo ili Ps 122, pa jedan Oče naš tiho i, poslije određenih rezponzorija, latinska oracija. Na kraju su obavijesti za slijedeći tjedan.³⁵

³¹ Na istom mjestu.

³² Usp. bilj. 14 c.

³³ Jedan podatak o prinošenju darova u naravi kod nas: Nerežišćani su u XVI. st. preko mise na Uskrs darivali župniku plećke od mesa. Usp. Biskupski arhiv Hvar, **Cedulinijeve vizitacije Nerežišća** (1585 — 1621), str. 22, 52.

³⁴ Ovo bi bila iznimka i to dosta nespretna: nije valjda svećenik čekao s kaležem dok završi pjesma? Čini se vjerojatnijim da je pisac ovim prijedlogom tra (= između) htio reći »za vrijeme podizanja«, što u pučkom govoru označuje kanon.

³⁵ JUNGSMANN, nav. dj., str. 390 — 391.

Sličan običaj nalazimo u prvoj polovici XVIII. st. u Nerežićima na Braču. Župnik, dr. Jeronim Blaž Bonačić — poslije šibenski biskup, tiskao je 1743. godine hrvatski katekizam prvenstveno za svoju crkvu³⁶ te je u njemu objavio tri Očenaša koja su se molila o *veloj Misi*. Prvi za naše grijehе, drugi za duše čistilišta, a *navlastito za one, kojih tilesa leže okolo Crikvah naših* i treći za *sve potrebe vaše i sve Crikve katoličanske i napokon da Bog poda obilnost kruha, Vina ulja i ostalih potrebnih, navlastito u ove naše strane, gdi mi pribivamo*. Na ovo se nadovezuje formula odrješanja na latinskom: *Misereatur... Indulgentiam...* i završava se: *Zato svi, koji ste se potrudili na ovu sv. Misu, ima ćete ono proštenje, koje je naredila sveta Mati Crikva, koje vam potvardil Gospodin Bog ovdі, i u životu vičnjemu. Amen*. U nastavku piše kursivom: *Potom toga napovijadaju se blagdani, izhodnji dnevi i ostala potrebnа*.³⁷

Ovo se u prošlosti prakticiralo svake nedjelje, osobno se pak sjećam da su se spomenuta tri Očenaša bez dodataka molila na misi u korizmene nedjelje poslije pretvorbe sve do 1965. godine.

Zaključak

Molitva vjernika, koja je iz rimske mise nestala u V. stoljeću, očuvala se u hvarskoj biskupiji sve do najnovije liturgijske reforme, te je tada tekst i napjev iz Brusja bio prihvaćen po cijeloj Hrvatskoj. Kako se ona kod nas održala i tko ju je podržavao? Činjenica što se ona isključivo pjevala pod misom upućuje na mogućnost zaključivanja da su je vjernici osjećali, podsvjesno dakako, kao dio nekadašnje mise, tzv. »prežitak«, koji ukazuje na stare tradicije što se teško uklanjaju.³⁸ Drugo: njezino mjesto mjesto u misi, često poslije *Sanctus*, zapravo je usporedno s molitvama Rimskog kanona, u koji su poslije uvrštene nakane za potrebe Crkve. Najstariji rimski kanon, Hipolitov, odgovara našoj II. euharistijskoj molitvi i tih nakana nema. Nije li, možda, taj paralelizam odjek starih tradicija iz ranijeg obreda? Ili je to bilo samo praktičke naravi, naime da se ispuni vrijeme šutnje preko kanona, koji se molio na, puku nerazumljivom, latinskom jeziku? Svakako ističemo kako je i stara molitva vjernika jedan od faktora koji čine da se hvarska biskupija u mnogočemu razlikuje od ostalih naših krajeva s obzirom na liturgijsku baštinu.

³⁶ J. FRANULIĆ, *Katekizam Jeronima Bonačića*, u *Crkva u svijetu*, 3/1975, str. 282 — 284.

³⁷ J. BONAČIĆ, *Nauk karstjanski*, Mleci 1761², str. 20 — 21. Isti je običaj bio u Dračevici i na Brusju, a vjerojatno i drugdje.

³⁸ Osim molitve vjernika, koja se tradicijom kod nas održala do u najnovije vrijeme, prežitak je i ljubljenje »osculatoriuma«, što je zamjena za poljubac mira. Prema Jungmannu (nav. dj. II, str. 248) to se započelo prakticirati u Engleskoj 1248. U našim bi župama najprije svećenik, a zatim cijeli puk na nedjeljnoj župskoj misi ljubio predmet od plemenita metala (**pace**) s likom Krista, Bogorodice ili kojeg sveca. Ovo predviđa i *Rimski misal* Pija V. iz 1570. (Ritus servandus in celebratione Missae X, 3).

U vezi s ovim što smo iznijeli nameće nam se usporedba s današnjim stanjem na ovom području. Ovi kratki i sadržajni zazivi imaju i sastavljačima današnjih sveopćih molitava mnogo toga reći. Stare su prošnje nadahnute na objavljenim tekstovima (psalmi), a svojom jezgrovitošću duboko se doimlju. Naši su stari razumjeli ono što ni danas mnogi ne shvaćaju, naime da Gospodin dobro poznaje najdublje želje ljudskog srca te da mu ne moramo svaku sitnicu rastumačiti, kako neki misle kad u novim molitvama vjernika drže Bogu teološka predavanja. Dok suvremeni autori upadaju u pogrešku da im u zazivima prevladava socijalna i antropološka tematika na štetu duhovnih vrednota, dotle naše stare prošnje čuvaju primjernu ravnotežu između »vertikale« i »horizontale«.

Obrađivanje ovakvih tema iz liturgijske prošlosti nije samo povijesni materijal, nego nam može biti i pastoralni putokaz. Kad je naša starina mogla hraniti i čuvati vjeru kroz stoljeća, treba u njoj naći one bitne i sržne faktore koji to mogu činiti i danas.

KNJIŽEVNI OGLAS

FRANJO MEĐU HRVATIMA, Zbornik radova franjevačkih zajednica u prigodi 750. obljetnice smrti sv. Franje Asiškoga, Zagreb 1976, str. 336 + 1 višebojna tabla, preko 70 fotografija.

Sadržaj: Bit Franjine karizme i njezin odražaj u hrvatskom narodu; Franjo u hrvatskoj umjetnosti; Povijesni pregled 19 franjevačkih zajednica (provincija); Kratke biografije oko 300 značajnijih članova svih franjevačkih redova iz 19. i 20. stoljeća; Dodatak sa statistikama i drugim zanimljivim podacima. Sažeci na stranim jezicima. Višebojna naslovna stranica. Zbornik je zapravo prava mala hrvatska franjevačka enciklopedija.

Cijena: broširano 100 din., tvrdi uvez sa zlatotiskom i ovitkom 200 din.

Narudžbe: Marko Babić, 41000 Zagreb, Vrbanićeva 35, ili: Hrvatin Jurišić, 58230 Sinj, Jonića 1.